

Akademî

Kapalı Plandan
Açık Plana

Prof. Dr. İlhan Tekeli

İmtiyaz sahibi

Kalkınma Atölyesi adına
Ertan Karabıyık

Genel Yayın Yönetmeni

Ayşe Özsoy

Yazı İşleri Müdürü

Kurtuluş Karaşın

Katkıda Bulunanlar

Şöhret Baltaş

Tasarım & Uygulama

Karaşın Grafik Tasarım

Bu yayının bir kamu malıdır. Bir kısmı veya tamamının alıntısı yapılabilmesi ve çoğaltılabilmesi için Kalkınma Atölyesi'nden izin alınmasına gerek yoktur.

KALKINMA
ATÖLYESİ

Çankaya Mah. Üsküp Cad. No: 16/14 Çankaya - Ankara / +90 [553] 211 38 97

kalkinmaatolyesi

info@ka.org.tr

kalkinmaatolyesi

www.ka.org.tr

“

Bir toplumdaki insanların yaratıcı üretimi emir komuta zinciri içinde değil insanların önü açıldığında, onların yaşamı insan onuruna yakışır hale geldiğinde büyük artışlar gösterir. Kısacası açık plan, insanların önünü açacak olandır.

Prof. Dr. İlhan Tekeli

”

Başlarken...

Bu seriyi yayına hazırladığımız günlerde Türkiye (ve Suriye), 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerin oluşturduğu yıkımdan toparlanmaya çalışıyordu. Son yüzyılın en büyük deprem afetlerinden birini yaşamak, toplumu 1999 Gölcük Depremi'nden sonra hiçbir şeyin değişmediği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda bıraktı. Bir yandan sivil dayanışma ile yaralar sarılmaya çalışılırken öte yandan da insanca yaşamak için olması gerekenleri tartışmamız için bir zemin oluştu.

Bu kapsamda KA Akademi Dergisi olarak Prof. Dr. İlhan Tekeli hocamızın deprem ve yeniden yapılanma sürecine odaklandığı serinin son yazısı olan 'Kapalı Plandan Açık Plana Geçmek Türkiye'nin Kent Planlamasında Karşılaştığı Sorunların Hafiflemesini Sağlayabilir mi?' makalesini sizlerle paylaşıyoruz.

Kalkınma Atölyesi 2002 yılında Türkiye'nin sosyal kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla sosyal bir işletme olarak yola koyulmuş, 2004 yılında resmi olarak faaliyetlerine başlamıştır. 19 yıldır kooperatif ana sözleşmesinde yer verilen amaç ve hedefler doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirilmektedir. KA Akademi Dergisi, Kalkınma Atölyesi'nin uyguladığı program ve projeler çerçevesindeki temaları odak alan ve hedef gruplarına yönelik akademik makalelere yer verecek ve öz kaynakları olduğu sürece zaman zaman yayınlanacak bir dergi niteliğindedir.

Ayşe Özsoy

Giriş

Türkiye'nin yüz elli yılı aşkın bir kent planlama deneyimi bulunuyor. 1961 yılından beri Türkiye'de ayrı bir mesleki uzmanlık alanı olarak, Şehir ve Bölge Planlama eğitimi verilmektedir. Günümüzde Türkiye üniversitelerinde çalışmakta olan 35 lisans 30 kadar yüksek lisans bölümü bulunmaktadır. 1969 yılında Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği - TMMOB içinde ayrı bir Şehir Planlama Odası - ŞPO faaliyete girmiştir. Halen Odaya 6926 aktif kayıtlı üye bulunmaktadır. Kısacası Türkiye'de kentlerdeki yerleşmeler ve onların bü-yümlerinin meşruiyetleri, kent planlarına uygun olmasına bağlanmıştır. Bu planları yapacak olanların nasıl yetiştirilecekleri ve mesleklerini nasıl icra edecekleri konusunda belli bir kurumsallaşma aşamasına ulaşılmıştır.

Ancak günümüzde Türkiye'de yapılan kent planlarına ve onların uygulanma pratiklerine karşı meslek çevresinde ve kamuoyunda yaygın bir hoşnutsuzluk bulunmaktadır. Türkiye'de plansız kentlerde yaşamak isteğinin bulunduğu söylene-mez. Yaygın olan rahatsızlık, planların yapılma-sının ve uygulanmasının, adil olmayan toplumsal sonuçlar yaratmasından kaynaklanmaktadır. Ben bu yazının ilk bölümünde bu rahatsızlığın nedenlerini üç alt başlık altında ele alacağım. Günümüz Türkiye'sinde kent planlamasında ya-şanan yozlaşmanın nedenlerini üç alt grupta top-layabiliriz. Bunlar;

- Türkiye'nin siyasal kültüründen kaynaklanan nedenler,
- Ülkedeki ilgili kurumsal yapının yarattıkları,
- Toplumda değişik rollere sahip bireylerin davranışlarının sonuçları, diye sıralanacaktır.

Her alt grup içinde önce ele alınan faktörün ne tür olumsuz sonuçlar yarattığı açık olarak ortaya konulacak, daha sonra bu olumsuz sonuçlardan kaçınmak için ne tür değişiklikler yapılması ge-rektiği üzerinde durulacaktır. Sorunların ve çö-zümlerinin tartışıldığı bu bölümden sonra, Tür-kiye'de kent planlama biçimine ilişkin sorunlar düzeyinde bir tartışmaya girilmektedir. Bunun için halihazırda kurumsallaşmış durumda bu-lunan kapalı kent planlama yaklaşımının, ya-şanmakta olan sorunlarla bağı irdelenmektedir. Bu çözümleme sonucunda yaşanan sorunlardan kaçınmanın bir yolu olarak, açık bir planlama yaklaşımı önerilecektir. Bu öneri salt bir kavram düzeyinde bırakılmayacak, böyle bir planlama yaklaşımının seçilmesinin planlama pratiğinde yaratacağı değişiklikler ve böyle bir planlama pratiğinin, halen var olan planlama sorunlarının hangilerinin ortadan kalkmasına yardımcı olaca-ğı belirtilecektir.

Yazının üçüncü ve son bölümünde Türkiye'de kent planlaması anlayışında, kapalı bir planlama-dan açık bir plan anlayışına geçişin gerçekleştiril-mesi için yapılması gerekenler üzerinde durula-caktır.

1 Türkiye’de Kent Planlamayı Sorunlu Hale Getiren Nedenler

Türkiye’de kent planlamasını olumsuz olarak etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunların her birini ayrı ayrı ele almak bir yazı içinde olanaksızdır. Onun için bu faktörleri ayrı ayrı değil gruplaştıarak; siyasal kültürden gelen nedenler, kurumsal yapıdan kaynaklananlar, bireylerin davranışlarından gelenler alt başlıkları içinde ele alalım.

1.1. Türkiye’nin Siyasal Kültüründen Gelen Olumsuz Etkiler

Değişik siyasal partilerin değişik sorun alanlarına ilişkin farklı politikaları olacaktır ancak burada bizi ilgilendiren konu, Türkiye’de tüm partileri etkilemekte olan genel siyaset kültürüdür. Türkiye’de siyaset kültürünü etkileyen temel faktör temsili demokrasinin işleyişinden gelmektedir. Temsili demokrasi insanları birbirinden yalıtılmış (atomistik), kendi yararını en çoğa çıkaran bireyler olarak kabul etmektedir. Böyle bir kabul altında iktidarı belirleyecek olan genel seçimde çoğunluk oyunu sağlamak iktidar olmak için yeterli hale gelmektedir. Bu durumda iktidar olmak için seçim ve oy almak araçsal bir nitelik kazanmaktadır. Türkiye’nin çok partili rejime geçmesinden beri Türkiye’nin oy sağlamaya dönük siyasal pratiği içinde **popülizm ve ötekileştirme** siyasal kültürün temel ögesi haline gelmiştir. Böyle bir siyasal kültür içinde ise oydaşma üretilememekte, dolayısıyla **sorunlar çözilememekte ve biriktirilmektedir.**

Türkiye’nin siyaset pratiğinde söylemler haklar üzerinden değil, hadler üzerinden kurulmaktadır. Siyasetimizde de yönetim kadrolarının oluşturulmasında tercihlerin liyakat üzerinden değil sadakat üzerinden yapılması eğilimi bulunmaktadır. Her kimlik grubu diğer grupları kendileri için tehlike

olarak görmektedirler. **Böyle bir durumda verimli bir kamusal tartışma ortamı gelişememektedir.**

Günümüz Türkiye’sinde temsili demokrasi araçsal olarak kullanılarak, ele geçirilen siyasal iktidar algı oluşturma yoluyla bir “**Muktedir**” yaratmaya yönelmiştir. Türkiye’de 20 yılı aşkın süredir, temsili demokrasi insan onuruna saygılı bir yönetişimin gelişmesine yardımcı olacak biçimde kullanılmaktadır.

Türkiye’nin siyasal kültürü içinde son 20 yıl içinde yaşananlar Türkiye’de yurttaşlık ve demokrasi konusunda önemli bir tahribat yaratmıştır. Bir ulus devletin oluşmasında birey düzeyinde yurttaşlık anlayışının gelişmiş olması gerekmektedir. Yurttaşlık bir siyasal komünitenin oluşması için gerekli olan sosyal dayanışmayı yaratacaktır. Bunun olabilmesi bu komünitede bireylerin eşit hak ve sorumluluklara sahip olması gerekmektedir. Bu komünite bireyleri dışlamayacak, tüm üyelerini sisteme dahil edecektir. Yurttaşlık kurumu bireylere ve onların oluşturdukları gruplara eşit fırsatlar sağlayacak, onları piyasa mekanizmasının işleyişinin beklenmedik sonuçlarına karşı koruyacaktır. Yurttaşlık kurumundan beklenen budur. Oysa Türkiye’de var olan siyasal kültür ve son 20 yıldaki siyasal iktidarın uygulamaları, Türkiye’de **yurttaşlık anlayışında** çok önemli bozulmalar yaratmıştır. Bu bozulmalar;

- Yurttaş - yurttaş ilişkilerinde; yaygın bir **ötekileştirme ve nefret söyleminde artış**,
- Devlet ve yurttaş ilişkilerinde ise; yaygınlaşan **kayırmacılık**, toplumda gelişen **tepki/infial yorgunluğu**, bir şey yapılamaz duygusunun ve **öğrenilmiş çaresizliğin** gelişmesi şeklinde sıralanabilir.

Bu siyaset kültürü ve aşınan yurttaşlık anlayışı içinde Türkiye’de yönetim pratiği **sürekli bir demokrasi açığı yaratır** hale gelmektedir. Popülizmin baskısı altındaki böyle bir yönetim toplumu krizlere sürekli açık hale getirmektedir. Bunlar arasında bir deprem ülkesi olan Türkiye’de depremle birlikte yaşamaya olanak veren bir deprem kültürü geliştirilememesi de bulunmaktadır. Yaşanan büyük deprem felaketleri sonrasında, depremlerin zararlarını azaltmak için geliştirilen yönetmelikler, bu siyaset kültürü içinde gerçekten uygulanmamakta, “**bir yasak savma**” olarak ele alınmakta ve uygulanıyormuş gibi gösterilmektedir. Siyasetteki popülizm ve kayırmacılık, siyasette depremin zararlarından kaçınmayı sağlamak için tanımlanan meşru davranışlar uygulanmadan, uygulanmış gibi gösterilmesi sağlanmaktadır. Deprem bu kandırmacılığı açık hale getirmektedir.

Siyaset kültürünün yarattığı olumsuzluklardan kaçınmayı sağlayacak iyileştirmeler nasıl yapılabilir?

Temsili demokrasinin varsayımları ve bu varsayımlara dayalı olarak iktidar oluşumu mekanizmalarının yönetimde sürekli bir demokrasi açığı yarattığının bilincine varılınca, yönetimler demokrasi açıklarını azaltabilmek için **temsili demokrasiyi katılımcı demokrasi mekanizmalarıyla desteklemek**, rejimlerini iyileştirmek yoluna gitmektedirler. Bu **iyileştirme** için birbirini destekleyecek çok sayıda adımın atılması gerekir. Bunun için;

- Atılacak adımların ilki, Türkiye demokrasisinde yaşanmış olanların tespit edilmesidir. Bu yolla yaşanan gerçeklik tanımlanmalı ve gerçekle yüzleşmekten kaçınılmamalıdır. Bu süreç içinde şiddet ve baskı hiçbir şekilde yer bulmamalıdır.
- Demokratik yönetim mekanizmalarının iyileştirilebilmesi için verilen kararların meşruiyetinin sadece bilime dayanarak sağlanmayacağıının, bu meşruiyetin halka da borçlu olduğunun farkında olunması gerekmektedir.

- Teknokrasi ve popülizm arasında sıkışan temsili demokrasiyi, sorunlarından kurtarabilmek için katılımcı demokrasiyle eksikliklerini giderebilmek için pasif yurttaşlık anlayışından vazgeçilerek aktif yurttaşlık pratiklerinin önünün açılması, güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Temsili demokrasinin katılımcı pratiklerle güçlendirilmesi için yerleşmeler düzeyinde parçalanmamış bir komünitenin oluşturulmuş olması gerekir. Böyle bir komünitenin varlığı için o yerleşmede yaşayanların komünite duygusuna sahip olmaları ve kendilerini komüniteye adanmış olmaları gerekmektedir.
- Sistemin iyileştirilmesi için gerekli adımların atılabilmesi, öncelikle değişim korkusundan uzaklaşılmasını, normal olanın değişen ve dönüşen bir dünya olduğun farkına varılmasını gerektirmektedir.
- Özcü geriliğe hapsedilen kimlik anlayışından, sürekli üretilmekte olan prospective (gelişip değişen) bir kimlik arayışına geçilmelidir.
- Toplumda geliştirilmiş düzenlemelerin uygulanmasının salt bürokratik mekanizmalara bağlı olmaktan çıkarılması, şeffaflık sağlanarak kamusal alandaki konuşmalarla da denetlenebilir hale getirilmesi gerekmektedir.

1.2. Türkiye’nin Kurumsal Yapısından Kaynaklanan Olumsuz Sonuçlar

Türkiye’nin kurumsal yapısının temelde kapitalist bir sistemin işleyişini sağlamak için gerçekleştiğini biliyoruz. Böyle bir kurumsal yapı içinde oluşan kapital birikim süreçlerinin sonucu eşitsiz büyüme olmaktadır. Ama bizim bu yazıdaki temel konumuz kent planlama merkezli olduğu için, bu kurumsal yapının tümü üzerinde değil, bunun bir ögesi olan liberal toprak mülkiyetinin sorunları üzerinde durulacaktır. Bunlar;

- Liberal toprak mülkiyeti verasete olanak vererek, eşitsizliğin nesiller arasında devrolunmasına ve sürekli hale gelmesine,
- Liberal toprak mülkiyeti, kentin büyümesi sırasında oluşan rantın, bu rantın oluşumuna emeğiyle hiçbir katkısı olmayan toprak sahibinin elinde kalmasına, dolayısıyla haksız bir kazançla sebep olmasına,
- Kentteki özel toprak sahipliği ve bunun sağladığı spekülâtif değer artışlarının, toprağı kentte yapılacak binaların gerçekleşmesini zorlaştıran kritik bir girdi haline sokmasına,
- Kent toprağı üzerindeki haksız değer artışlarına, kentli bireylerin kent toprağı ile ilişkilerini **ikiyüzlü bir ahlak** haline getirmesine neden olmaktadır, şeklinde sıralanabilir.

Liberal düşünce sisteminin oturduğu siyasal iktidarın, hukuk devletin kuruluş mekanizmalarının gerisinde bulunan, kendi yararını en çoğa çıkaran birey kabulleri üzerinden geliştirilmesi, kent planlamanın gerçekleştirmeye yöneldiği yaşam kalitesi anlayışında, “**hedonik**” **doyumların** temel belirleyici olarak görülmesine neden olmaktadır.

Kurumsal yapıdan gelen olumsuzlukların etkilerini azaltmak için neler yapılabilir?

Kapitalizmin ve temsili demokrasinin üzerinde durduğumuz sorunlarından kaçınabilmek ve bu sorunların gelişmesini engellemek için kurumsal düzenlemelere (regülasyonlara) gitmek gerekecektir. Kent arsalarının üretilmesi ve denetlenmesinin yarattığı haksız kazançların gerçekleşmesi için alınacak önlemleri şöyle sıralayabiliriz:

- Birincisi, mülk sahibinin ölümü halinde, varislerine intikal eden kent topraklarının değeri adil görülecek düzeyde vergilendirilmelidir. Böyle bir **veraset vergilendirmesiyle**, söz konusu toplumdaki büyüme sürecinde eşitsizliğin artmasına katkı yapılması engellenmek istenmektedir.

- İkinci olarak kent toprakları/arsaları üzerindeki **spekülâtif/haksız değer artışlarının vergilendirilmesi** önerilmektedir. Böyle bir vergilendirmenin sonuçlarından biri kent toprağı üzerindeki haksız kazanç olanağını kaldırarak, kent toprağı üzerinde oluşan ikiyüzlü ahlakın kaynaklandığı zemini kurutacak olmasıdır. Diğeri ise kent toprağı üstünde oluşan rant dolayısıyla ortaya çıkan değer artışı, bunu yaratan topluma mal edilecek ve bu kaynaktan kent planının uygulanmasında yararlanılacaktır.

- Üçüncü önlem de yerel yönetimlerin sorumlu oldukları kentsel alanda bir **toprak politikası** izlemeleri olacaktır. Yerel yönetimlerin kentleşmeyi yönlendirmesine olanak verecek miktarda toprak mülkiyeti bulunacaktır. Yerel yönetimler bu toprakları özel mülk sahiplerine satmadan, kendi yatırımlarını yapmasına olanak verecek şekilde uzun süre kullanım hakkı verecektir. Kent toprakları üzerinde spekülâtif faaliyetler etkinliğini kaybettiğinde, kent toprakları üzerindeki rant yüzeyi çok yükselemeyeceği için de o kentteki hayat pahalılığı artışı da dizginlenecektir. Devlet ülke topraklarındaki müşterek mülkiyet alanlarının özel mülkiyete dönüşmesine yol açmamalı, bu alanların ortak kamusal mülkiyet içinde kullanılmasını olanak verecek yeni regülasyonlar geliştirmelidir.

- Dördüncü yeni ele alış, insan modelinde atomistik birey kabulünden vazgeçerek, antropolojinin **ilişki içinde birey** kabulüne geçmek olacaktır. Böyle bir geçiş iktidar olmaya bakışı değiştirerek, oydaşma üretebilmeye bağlı hale getirecektir. Günümüzde özneller arası uzlaşmanın sağlanabilmesi yapılanmacı bilgi/planlama bakımından özel bir önem kazanacaktır. Bu durumda kent planlamasının gerçekleştireceği **yaşam kalitesinde eudaimonic doyum** ve aktif yurttaşlık anlayışına ağırlık verilmiş olacaktır.

1.3. Toplumdaki Bireylerin Davranış Kalıplarından Doğan Nedenler

Günümüz Türkiye'sinde kent planlamasını olumsuz olarak etkileyen üçüncü grup faktörü bireylerin davranış kalıpları oluşturmaktadır. Bir yorumlama biçimi, bu sorun yaratan davranışların insanın doğasından geldiği ve değişmez olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu tür analizler beraberinde liberalizmin insan varsayımının da, insanın değişmez olan bu doğası üzerine kurulduğu savını getirmektedir. Oysa günümüz dünyasında insanın doğasının sabit olmadığını, evrim içinde dönüştüğünü ortaya koymuştur. Aslında insanın evrimine ilişkin çalışmalar insanlaşma sürecini kavramak için biyolojik evrimi ve kültürel evrimi birbirinden ayırmamamız gerektiğini göstermiştir. Edgar Morin'in sözüyle "İnsan, doğası itibarıyla kültürel bir varlıktır, çünkü kültür sayesinde doğal bir varlıktır." İnsanlaşmanın var olduğu noktada insanı yaratan köklü bir tamamlanmamışlıktır. Onu insanın kültürel aygıtı tamamlayacaktır.

Böyle insan doğasından kaynaklanmamış olan, kültürle tamamlanmış bulunan Türkiye'deki insanın sorun yaratan davranış kalıplarını üç grupta toplayabiliriz. Bunları;

- Arsa ve konut (gayrimenkul) sahipleri,
- Bina ve konut yapan girişimciler,
- Siyasetçiler olarak sıralayabiliriz.

Gayrimenkul sahipleri kent planlama sürecinin değişik aşamalarında çeşitli sorun yaratan davranış kalıpları sergilemektedirler. Bu sorunların başlıcaları;

- Mülk sahiplerinin, kentin planının, kendi parselleri için verdiği imar hakkına razı olmaması,
- Kendi parseli için saptanan bu imar hakkını artırmayı gerçekleştirmek için sürekli bir siyasal girişim içinde bulunması,

- Planla ilişkilerini, plana herkes uysun ama ben dışında kalayım mantığıyla kurması,

Katılımcı planlama süreçleri içinde önerilerini kendi parseline verilecek imar hakkıyla sınırlandırması, kentin tümüne ilişkin öneriler yapmaması, olarak sayılabilir.

Bina ve konut yapan girişimciler 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında çok sayıda binanın yıkılması yüzünden toplumda en çok suçlananlar müteahhitler olmuştur. Bu girişimciler de iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birinci gruptakiler yapsatçı konut sunum biçimini gerçekleştiren küçük girişimcilerdir. Bu girişimcilerin sermaye miktarı küçüktür. Onun için genellikle yüzde 60 kadar pay verdiği arsa sahibinden elde ettiği arsa üzerinde inşaatla başlar, inşaat sırasında sattığı kattan elde ettiği kaynakla binanın inşaatını tamamlar. İnşaat bittiğinde onun elinde kalan katların satışı da onun kârını oluşturmaktadır. Yapsatçı konut sunum biçiminin girişimcileri genellikle yerel yönetimlerin imar daireleriyle sıkı ilişkiler içinde olarak, bir yandan inşaat miktarlarını artırmayı ve inşaat denetimlerinin yasak savma derecesinde gerçekleşmesini sağlamışlardır. Son depremde en çok yıkıma uğrayan binalar yapsatçıların yaptıkları olmuştur.

İkinci grupta ise geliştirmeci (developers) denilen, görece olarak daha büyük müteahhitler yer almaktadır. Bunlar, ucuza elde ettikleri büyük toprak üzerinde önemli imar hakları elde etmekle, ayrıca altyapı maliyetlerinin önemli bir kısmını topluma dışsallaştırmak/ödetmek olanağı bulabilmektedirler. Ayrıca geliştirdikleri arazi üzerinde toplu konut üretimine girişmektedirler. Bu büyük girişimciler yapsatçılara göre çok daha yüksek kârlılık oranlarıyla çalışmaktadırlar.

Siyasetçiler, demokrasiye araçsal olarak popülistik bir mantıkla yaklaşırken otoritelerini siyasal aflar çıkararak kullanmalarının yanı sıra imar hakkı vermeye ilişkin kararlara da izin vererek, kent planına müdahale ederek kent üzerinde olu-

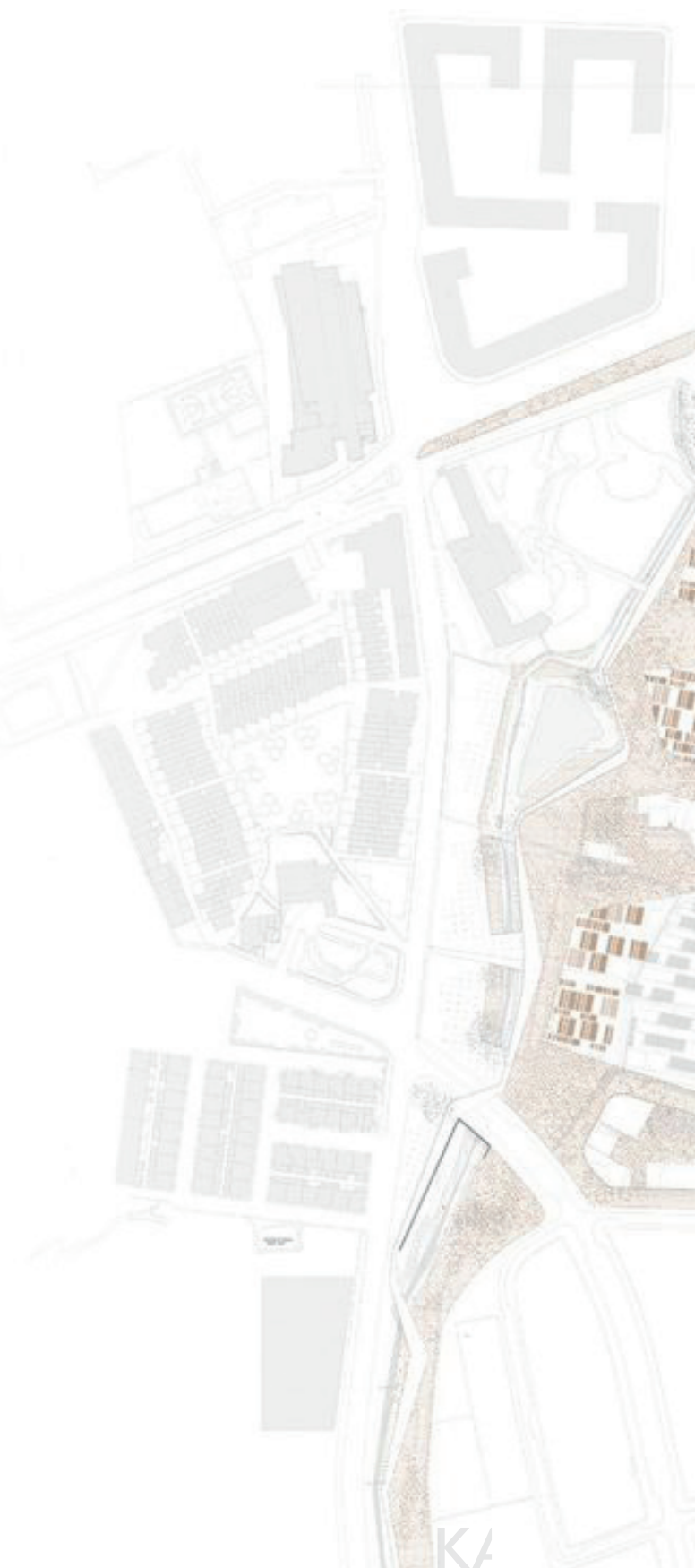
şan rant konisinin bölüşümünde mensubu olduğu siyasal kurum olarak, bazı hallerde de kişisel olarak pay alabilmektedirler. Böyle bir ortamda plan toplum için güvenilir bir yol gösterici olmaktan çıkmakta, adil olmayan sonuçları anlaşılamaz olan, topluma güvensizlik yayan bir belge haline gelmektedir.

Bireylerin davranış kalıplarından gelen sorunların çözülerek yeni davranış kalıplarına dönüştürülmesi nasıl sağlanabilir?

Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere insanların davranışlarının değişmez olmadığını, insan doğasının toplumun içinde bulunduğu evrim/değişme süreci içinde şekillendiği kabul edildiğinde, insanların sorun yaratan davranışlarının da değişebileceğini beklemek gerekmektedir. Bu çözümü bireylerin davranışları dolayısıyla cezalandırılmasından beklemek boşunadır ve bu yolla davranış biçimlerinin kalıcı olarak değişmesi beklenemez.

Kalıcı davranış değişiklikleri, davranışları etkileyen yeni insan ilişkileri örüntülerinin çalışmasını sağlamakla gerçekleştirilebilir. Bunlar için;

- İmar planlamayla ilgili işlerin önemli ölçüde şeffaflaşması,
- Rant oluşturma ya da yerini değiştirme kararlarının kamu alanında konuşulur/tartışılır olması ve bu kararların tek kişi tarafından, kapalı kapılar arasında verilmesinin meşruiyetinin kabul edilmemesi,
- Bu süreçlerin verimli olarak çalışabilmesi için toplumda kent ve kentsel yaşam konusundaki konuşma kültüründe önemli gelişmelerin yaşanması,
- Bu gelişmelerin verimli sonuçlar yaratabilmesi için Türkiye’de yaşamın özel alana sıkışmış olmasından kurtarılarak, kamu alanındaki yaşamın canlandırılmasının sağlanması gerekmektedir.

2 Türkiye’de Kurumsallaşmış Bulunan Kapalı Kent Planı Anlayışı Yaşanan Sorunların Yoğunlaşmasına Nasıl Katkıda Bulunuyor Ve Bunlardan Kaçınmak için Açık Plana Geçilmesi Nasıl Bir Çözüm Getiriyor?

Kentler normal olarak planlanan bir şey olmak-
tan çok, oluşan bir şeydir. Kentin oluşan bir şey
olduğunun söylenmesi, bu oluşum içinde bir dü-
zen bulunmadığını söylemek anlamına gelmez.
Bu oluşumu inceleyen bilim adamları bunun
içinde bir düzen bulmuşlardır. Buna örnek olarak
Chicago okulundan Park ve Burgess’in “Concent-
ric City” ve Homer Hoyt’un “Sektör” kuramları
verilebilir.

Kentin oluşan değil planlanan bir şey olduğunu
söyleyenler ise kentin büyümesinin önceden, dış-
tan belirlenmiş bir kalıba, örüntüye bağlı olarak
denetim altında tutulabileceğini kabul etmekte-
dirler. Bunun için de kapalı planlar yapmaktadırlar.
Bu tür planlanmış/tasarlanmış kentlerin ilk
örnekleri antik dönemde gerçekleşti. Bu kentler-
de “ortogonal tasarım” yapılıyor, Euclid geomet-
risi uygulanıyordu. Bu kent statik ve hiyerarşik
olarak var olan kozmik düzenin bir parçası olarak
inşa ediliyordu. Böylece mistik bir aydınlanmanın
sonunda ilahi düzene uyulmuş oluyordu.

“
Modernite sonrasında, dünyada kent-
lerin gelişmesi büyük ölçüde kapalı
planlarla yönlendirilmeye başlandı.
”

Ortaçağda ise kentler planlanmıyor, oluşuyordu.
Kent planlanması modernite sonrasında yeniden
gündeme gelmeye başladı. 18. yüzyılda ABD’de
kurulan kentlerde yeniden ortogonal şema uy-

gulanmaya başladı. Ama bunların gerisinde, ila-
hi bir düzen arayışından çok modernitenin ras-
yonalizmi vardı. Artık şehircilik modernitenin
bir çocuğu olmuştu. Şehirciliğin yaygınlaşması
19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladı. Sa-
nayi devriminden sonra kentlerde özellikle işçi
sınıfının sağlık koşulları çok kötüleşmişti. Bir
sanayi kentinde üretimin sürdürülmesi için de
sağlık koşullarının iyileştirilmesi gerekiyordu.
Bunun sonucu Paris’te ve Londra’da büyük plan-
lama operasyonlarına girişildi. Kentlerin sağlık
sorunlarını çözecek büyük altyapı yatırımları
planlandı, kentlerde geniş ve canlı kamu alanları
oluşturuldu. Bu dönemde planlama büyük ölçü-
de harita mühendisliği ve altyapı mühendisliği
hünerleri içinde kalmıştır. İlginçtir, Türkiye’de de
ilk şehir planlaması çabaları 19. yüzyılın ortasında
İstanbul’un modernleşmeye başlaması paralelin-
de ortaya çıkmıştır ancak İstanbul’da dönüştür-
cü mekanizma sağlık sorunlarından çok, yangın
felaketleri olmuştur.

19. yüzyılın son on yılında “güzel kent” (City Be-
autiful) akımının gelişmesiyle kent planlama-
sından beklenen değişmiştir. Şehir planı kenti
güzelleştirecektir. Kente bu yolla monumental
(anıtsal) bir büyüklük kazandırılacaktır. Bu halde
kent planlamasına/tasarımına sanatsal bir nitelik
atfedilmektedir. Böyle bir eserin uygulanabilme-
sini sağlayacak kurumsal mekanizma da bu pla-
nın kapalı olması varsayımı üzerinden geliştiril-
miştir. Olmsted’in “Parkçılık” akımı ile Ebenezer
Howard’ın “Bahçe Kent” anlayışlarını da bu akı-
mın uzantısı olarak görmek gerekir.

19. yüzyıl sonundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar kent planlaması alanında "Etkin Kent" (City Efficient) akımı ve 1933 yılında açıklanan Atina Charter'da önerilen kent planlama anlayışı bir araya gelerek büyük ölçüde günümüzün kent planlama pratiğinin çerçevesini oluşturmuştur denilebilir. Tabii bu modernist/rasyonalist bir çerçevedir. Hem belediye yönetimlerine hem de kent planlamasına/tasarımına yol göstermektedir. Kent tasarımı işlevselci (fonksiyonalist) yöntemi, arazi kullanma ve bölgeleme (zoning) ile bayındırlık etkilerine, özellikle kent yollarına önem vererek gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Belediye yönetimlerinde ise teknolojik olanakları/yenilikleri kullanarak, enerji tüketimini azaltan, kullanma suyu ve atıkları uzaklaştırma maliyetlerini düşüren, emisyonları standartların altında tutan, insanlar için kent içi dolaşımı kolaylaştıran bir politika izlemeleri önerilmektedir. Bu akımın ister tasarıma ister yerel yönetimlere yaklaşımı rasyonalist bir arayış olarak değerlendirilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyaya yeni bir düzen geldi. Birleşmiş Milletler kuruldu. 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Bildirgesi ile insan hakları içinde sosyal haklar yer almaya başladı. Öte yandan IMF'yle (International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu) Dünya Bankası'yla (World Bank) kısaca "Breton Woods" düzeni diye adlandırılan yeni bir ekonomik düzen yürürlüğe girmişti. Bu ekonomik düzende Keynesgil politikalar uygulanarak refah devletleri anlayışı içinde krizsiz bir dünyanın gerçekleştirilmesine girilmişti. Dünyada ve Türkiye'de daha önce beklenmedik hızla bir kentleşmenin yaşanmaya başladığı bu yıllarda, etkin kent anlayışına dayanan kent planlama faaliyetlerine kentsel yenileme (urban renewal), yapıyı çevrenin korunması (urban concervation), kentsel tasarım (urban design), kentsel kalkınma (urban development), kentsel ulaşım (urban transportation) etkinlikleri eklendi. Kent planlama faaliyetlerinin kazandığı bu kapsam genişlemesi Kapsamlı Rasyonel Planlama (Comprehensive Rational Planning)

denilen bir yöntemin gelişmesine yol açtı. Artık kent planlama bir tasarım hüneryi değil, çok disiplinli bir bilimsel faaliyet alanı olarak görülmeye başladı. Kent planlama faaliyetlerinin kazandığı bu yeni nitelik beraberinde şehir ve bölge planlama eğitiminin ayrı bir uzmanlık alanı olarak önce yüksek lisans düzeyinde 1951 yılında dünyada ve 1961 yılında Türkiye'de kuruldu. Zaman içinde bu yüksek lisans programları, lisans programlarını da açtılar.

Kent ve bölge planlama alanında bu yeniden yapılanmalar yaşanmasına rağmen, dünyanın yaşadığı bu hızlı kentleşme karşısında dünyanın kapital birikim ve dağılım süreçleri bu büyük göçmen kitlelerini, modernitenin meşruiyet kalıpları içinde kentlere yerleştirememiş ve sefalet mahalleleri ile gecekondu mahallelerinin gelişmesine yol açmıştır. Kentler homojenliklerini yitirmiş ve ikili yapılar haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında krizsiz bir dünya kurmak için yapılan çabalar 1970'li yıllarda ilk krizleriyle karşılaşmışlardır. 1980 sonrasında ise dünya önemli bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Ulus devletler dünyasından küresel bir dünyaya, sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist bir üretim biçiminden esnek üretime, modernist bir düşünce kalıbından, post modernist bir düşünce kalıbının oluşumuna geçiş yaşanmıştır. Bu geçiş süreci içinde 1989'da dünya sosyalist bloku çözülmüş, 1992 Rio çevreci kalkınma konferansından sonra dünya politikalarını yönlendirirken "sürdürülebilirlik" ilkesi etrafında bir oydaşma yaratılmaya çalışılmıştır. Avrupa Birliği demokrasisini yeniden yapılandırırken yerindenlik (subsidiarity) ilkesine dayandırılan çok katmanlı bir yönetişimi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu büyük dönüşüm içinde değişik ülkelerin kent planlamasında, içeriği çok değişmeden farklı konulara; Serbest Kent (Free City), Sürdürülebilir Kent, Sınırsız Kent (Limitless City), Smart City vb. vurgular yapılmaktadır.

Dünya yerleşme sisteminde önemli değişmeler yaşanırken; bir yandan bu dönüşümü anlamlandıran

dırmaya çalışan kuramcılar yapılacak planları yönlendiren böyle farklı vurguları olan kuramlar üretirken, öte yandan 1980'ler sonrasında hâkim hale gelen neoliberal politikaların savunduğu değerlerin de etkisiyle, bütüncül planlama anlayışının dışına çıkan büyük proje uygulamalarına girilmiştir. Planlı ve plana emrivakiler yapan uygulamalar sonucunda kent olgusu "Gezegensel Kent" (Planetary Urbanization) olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu çok önemli bir nitelik değişimi anlamına gelen bir oluşun adlandırılışıdır. Buna göre, dünyadaki tüm kentlerin birbiriyle ilişki içinde olduğu ve aynı kentler ağının parçası oldukları kabul edilmektedir. Bu durumda dünya ölçeği söz konusu olduğunda artık kentlerin tümünü içeren tek bir gezegensel kent söz konusu olmaktadır. Ortaya çıkan bu gezegensel kent olgusu planlanan değil, oluşmakta olanıdır.

Günümüzde Türkiye'de kapalı kent planlaması neden ve nasıl sorunlar yaratıyor?

Günümüzde kentlerin oluşumuna razı olmayıp kenti planla şekillendirmek istediğinizde, genellikle yapılan; ister güzel kenti tasarlayarak olsun ister geleceğine ilişkin bilimsel kestirimlere dayanarak olsun, bu kentin yirmi yıl sonra ne biçim alacağı tasarlanmakta, bu biçimin oluşması için kentsel toprak parsellenmekte ve üzerindeki imar hakları belirlenmektedir. Bu planı ya kestirim yapabilen ya da yetenekli olan elitist bir plancı yapmaktadır. Bu planın yapılması ve uygulanması teknokrasi/bürokrasi eliyle şeffaf olmayan bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu planda şeffaf olmayan siyasal/bürokratik mekanizmalarla uygulama ve değişiklik yapılmaktadır. Bundan sonra planın uygulanması ve yapı güvenliğinin sağlanması için, yerel yönetimce yapı yapacaklara yapı izni verilmekte, yapı yapılırken ve yapım sonrasında da denetlenerek kullanma izni verilmektedir. Kapalı kent planlaması denilen budur.

İlk bakışta bu, yapılması gerekendir. Bu planlama anlayışından yakınmak için bir neden yok gibi görünmektedir. Oysa pratik, yakından izlendiğinde,

daha önce üzerinde durduğumuz siyasal kültür, kurumsal yapı ve davranış çarpıklıkları nedeniyle önemli olumsuzluklar yaşandığı görülmektedir. Oluşturdukları yüksek rant düzeyiyle hayatı daha pahalı hale getirmekte, haksız kazançlar oluşturarak gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmakta, kentin gelişmesini/şekillenmesini büyük arsa sahiplerinin emrivakilerine açık hale getirmektedir.

Kapalı plana karşı eleştirilerin bir kısmı pratikteki gözlemlerden doğarken diğer bir kısmı kapalı planın yapımında izlenen yönetime dayanmaktadır. Bu eleştirilerin başlıcası, bu planın 20 yıllık bir perspektifle yapılması ve bu planın saptadığı hakların dondurulmuş olmasından gelmektedir. Yirmi yıllık bir perspektifin kullanılması, kentin zaman içinde büyümesi dolayısıyla kentin kazanacağı yeni ölçeği ve bu ölçek farklılığının etkilerini planda hesaba katabilmek içindir. Ama asıl eleştiri konusu olan planın yirmi yıl dondurulmasıdır. Günümüz dünyası sürekli değişmektedir. Kentlerin her geçen gün kurduğu ilişkiler kentleri yeni fırsatlarla ve tehditlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumda plan, yapıp bittikten sonra yirmi yıl beklenen bir şey değildir. Her fırsatı ve tehdidi her an değerlendiren bir şeydir. Planın güzel şehir anlayışıyla yapıldığı, plancı sayısının çok sınırlı olduğu, planın plancının ismiyle anıldığı dönemler çok gerilerde kalmıştır. Plancıların sayısında hızlı bir artış yaşanmaktadır. Artık dünyanın hiçbir yerinde planlar, örneğin "Jansen Planı" diye, plancısının ismiyle anılmamaktadır. Günümüzde değişmeyi yalnız olaylar ve olgular yaratmamakta, aynı zamanda yaşamın her yerine yayılmış olan, sürekli gerçekleşen yenilikler yaratmaktadır. Yenilik artık Schumpeter'in dönemindeki gibi teknik elitlerce değil, toplumun her üyesi tarafından, alelade insanlar tarafından gerçekleştirilir hale gelmiştir. Planlama artık yaşanan oluşu düzenleyen, sürekli bir faaliyet olma niteliğini kazanmaktadır.

“**G**ünümüz dünyasında kent planlaması açık plan olma yolunda yeniden yapılıyor.”

Kent planlama alanında kapalı planlamadan açık planlamaya geçilirken dünyada ve Türkiye yaşanan gelişmeleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Bunlar;

- Günümüzde gelişen demokrasi anlayışı için açık plan, insanları dışlamadan, topluma emrivaki yapmayan, katılımcı, müzakere edilmiş planlardır.
- Açık planlama sürekli açık kalarak, gerektiğinde fırsatları ve tehditleri değerlendirerek yeterli ve zamana uygun kararları üretecektir.
- Bu planlarla kamusal alana ve yaşama önem veren, topluma ilişkin yaşam değerlerini birlikte oluşturularak kent düzeyinde bir komünite duygusu ve adanmışlık üretilecektir.
- Bu planlama süreci içinde rant oluşturan ve rant değerini belli bir toprağa çökerten kararlar, kapalı kapılar arkasında verilmeyecek, toplumsal oydaşmaya dayandırılacaktır.
- Böyle bir kamusal alanda konuşma, siyasal kamu alanının ötekileştirici, “ben iyiyim sen kötüsün” mantığı içinde olamaz. Burada, içinde herkesin rahat ve mutlu yaşayacağı bir kenti birlikte üretebilmenin coşkusundan güç alan, birbirine saygılı, yaratıcı bir konuşma yapılacaktır. Böyle bir konuşma kentlilerin yaşam doyumuna “eudaimonic” bir katkı yapılacaktır. Bu konuşma biçimi zaman içinde birlikte öğrenilecektir. Bu konuşma hiçbir zaman sıfır toplamı olmayacak, sürekli olarak pozitif bir şey üretecektir.

Biraz da böyle bir anlayışla üretilecek bir planın çözmesi gereken sorunlar ve yüklenmesi gereken işlevlerin neler olması gerektiği üzerinde dura-

lım. Türkiye’de de dünyada olduğu gibi bir kapitalist sistem içinde bulunulduğu için ister kapalı, ister açık plan mantığıyla olsun her kent planı iki işlevi mutlaka yerine getirmek durumundadır.

Bunlardan birincisi kentsel arsanın üretilmesidir. Yeryüzündeki, toprak/bina yapılabilecek alanlar temelde bir doğal kaynaktır. Kapitalist bir sistemde bu kaynaktan bir kentsel arsa oluşması için, var olan bu toprak/kaynak üzerinde bir parselasyon yapılması ve bu parselin üzeri için bir imar hakkı belirlenmesi ve parselin kentin altyapısıyla bağlantısının kurulması gerekmektedir. Bir kaynak olan kentsel toprak imar planı sonrasında kentsel arsa haline gelmekte, sonrasında da piyasada değerlendirme/spekülasyon konusu olabilmektedir.

Kent planlarının gerçekleştirmesi gereken ikinci özellik piyasada gayrimenkulün değer kaybetmesinin engellenmesidir. Eğer parsellenmiş bir kent toprağında her parsel sahibi kullanacağı imar hakkını kullanmakta serbest bırakılırsa, arsalar üzerinde birbirine emrivaki olarak yapılan binalar bu çevrenin piyasa değerini düşürecek ve gayrimenkul sahiplerinin değer kaybına neden olabilecektir. Hangi tür planlama olursa olsun bu planların olduğu yerde değer kaybını önleyen bir düzen kurulmuş olmalıdır. Açık planın geliştirilmesinde kentsel toprağın ne zaman üretileceği ve bunun düzeninin nasıl kurulacağı özel önem kazanmaktadır.

Bu yolla, açık planlar, kapalı planların açık hedefler haline getirerek ilan edemediği önemli ekonomik bir performansı gerçekleştirmeye önem vermeye başlayabilir. Kapalı planlar kendi gerçekleştirme dinamiği içinde ortaya çıkan kent rantlarına razı olurlar. Ona müdahale etmezler. Kent yüzeyinde oluşan rant konilerinin hacmi kentte oluşan yaşamın maliyetini etkilemektedir. Rant hacmi büyüdükçe de hayat pahalı hale gelmektedir. Yerel yönetimlerin izleyeceği kent toprağı politikaları, kent arsası üretimi ve yerleşmeye açılma stratejileri kentteki yaşamın maliyetini

önemli ölçüde etkileyecektir. Tabii kent toprakları üzerinde oluşan rantların yaşamı pahalı hale getirmesini ve ikiye bölme davranışlara yol açmasını önlemek için kent topraklarındaki değer artışlarının devletçe vergilendirilmiş olması uygulanması gereken temel düzenleme olarak ortaya çıkmaktadır.

6 Şubat 2023'te Türkiye'nin üst üste yaşadığı Kahramanmaraş depremleri sonrasında Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Türkiye'nin uzun deprem deneyimlerine karşın, kentlerinin yapılanmasında bir deprem kültürü oluşturduğu söylenemez. Bunun nedenini sadece risk kültürünün gelişmemiş olması diye açıklayamayız. Böyle bir kültürün uygulamada etkili olmayışının temel nedeni, depreme çözüm arayanların ülkenin ve kentin gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunuyla muhatap olmayışlarıdır denilebilir. Bulunacak/önerilecek çözümleri düşük gelirli taşıyamayacaksa, o da toplum için bir çözüm olamaz. Bu çözümsüzlük görmezden gelerek de geçiştirilemez. Onun için gelir durumlarında büyük gelir farklılıkları olan toplumda, tek bir çözümle yetinilemez. Değişik gelir gruplarının taşıyabileceği çoklu çözümler önerilmelidir. Ancak böyle çözümler üretildikten sonra, bu toplumda bir deprem kültürünün gelişmesinden, yerleşmesinden söz edilebilir.

Türkiye'de ister kapalı ister açık olsun kent planlarının tümünün mutlaka mikro bölgeleme çalışmalarına dayandırılması gerekmektedir. Türkiye'de deprem konusunda zaman içinde artan duyarlılıklar sonucu geliştirilen yönetmelikler temel strateji olarak yıkılmaz bina yapmayı seçmiştir. Yönetmelikler farklı türde yıkılmaz bina yapılmasına olanak verse de, pratikte tek tür rijit betonarme binalar yapılmaktadır. Bu tür çözüm arayışlarının maliyetleri çok yüksektir. Türkiye'nin kentlerindeki eşitsiz gelir dağılımı dolayısıyla böyle tek tür bina/konut sunumları, günümüzde olduğu gibi kira krizlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de değişik

maliyetlerde yıkılmaz bina/konut sunum kanalları geliştirilmelidir. Afet konularına duyarlı bu plan kamu alanlarını geliştirirken kamu toplanma alanlarını planlayacak, kentin afet halindeki müdahale kuruluşlarını kente muhtemel afetlerden etkilenmeyecek şekilde yerleştirecektir.

Değişik maliyetlerde yıkılmaz konut/bina sunum kanallarının geliştirilmesinin yanı sıra, her kent için ayrı imar yönetmeliği ve tasarım rehberi geliştirilirse, kentlerin kimliklerinin oluşturulması tarihi binalarının/dokularının korunmasına hapsolmayacak, kentteki yeni alanlarda da kentin kimliğinin üretilmesine katkısı olacaktır. Açık planlardaki katılımcı süreçler kentin kimliğinin üretilmesine, yalnız fiziki şekillenmeyle değil, aynı zamanda kamusal alandaki faaliyetlerin çeşitlenmesiyle de katkıda bulunacaktır.

3

Son Verirken

Yazımın sonuna geldik. Burada bir noktaya daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu yazıda kapalı ve açık planlama aklını tartışarak günümüz için artık açık bir planlama aklının üstünlüklerini gösterdik ancak günümüzün gezegenleşmiş bir kentinin ister kapalı ister açık planlamasını yapmaya başladığımızda kademeli planlama kararları verilmek durumundadır.

Örneğin; günümüzde deprem sonrasında Hatay'ın/Antakya'nın planlaması söz konusu olduğunda, yedi kademeli bir kararlar sistemi önerilebilir. Bunlar;

- 1) Hatay için depreme dayanıklı, çoğulcu bir yaşam, yerleşme ve planlama stratejisi,
- 2) Hatay'ın içinde olduğu bir çevre düzeni planı,
- 3) Hatay için bölgesel düzeyde bir plan önerisi,
- 4) Her yerleşme için master planı,
- 5) Uygulama planı,
- 6) Her yerleşme için ayrı imar yönetmeliği ve tasarım rehberi,
- 7) Kritik/önemli yerlere ilişkin kentsel tasarımlar olarak sıralanabilir.

Farklı planlama akılları her kademeye kendi mantıkları içinde yaklaşacaklardır. Ayrı ayrı üzerlerinde durmayacağım. Ama her iki planlama aklının kademeler arası ilişkisinin kurulması konusundaki mantığı için bir şey söylemek istiyorum. Kapalı planların bu konudaki ilkesi planların kademeli birliğidir. Bu durumda en üst ölçekten aşağı inen tek yönlü bir belirleyicilik kabul edilmektedir. Oysa konuya açık planlama aklıyla yaklaşanlar, kademeler arası uyumu ve tutarlılığın kademeler

arasında konuşularak saptanmasından yana olacaklardır. Böyle bir ele alışıta alt kademelerdeki yaratıcı gelişmeler kolayca dışlanamayacak, kendilerine yer bulabileceklerdir.

Yazıyı kapatırken belirtiyim ki bir toplumdaki insanların yaratıcı üretimi emir komuta zinciri içinde değil insanların önu açıldığında, onların yaşamı insan onuruna yakışır hale geldiğinde büyük artışlar gösterir. Kısacası açık plan, insanların önünü açacak olandır.

KALKINMA
ATÖLYESİ

Çankaya Mah. Üsküp Cad. No: 16/14 Çankaya - Ankara

/kalkinmaatolyesi

/kalkinmatolyesi

/kalkinmatolyesi

info@ka.org.tr

www.ka.org.tr

